

Pojęcia kluczowe: sprawozdania finansowe, wadliwość uchwał, reasumpcja uchwały, reasumpcja głosowania, biegły rewident

Artykuły

Małgorzata Dziadzio

PROBLEMATYKA UCHWAŁ ZWYCZAJNEGO ZGROMADZENIA WSPÓLNIKÓW SPÓŁKI Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ PODJĘTYCH Z NARUSZENIEM WYMOGU ZBADANIA SPRAWOZDANIA FINANSOWEGO PRZEZ BIEGŁEGO REWIDENTA W KONTEKŚCIE TZW. REASUMPCJI UCHWAŁ

Celem artykułu jest analiza czynności możliwych do podjęcia przez spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością, której sprawozdanie finansowe podlega obowiązkowemu badaniu przez biegłego rewidenta zgodnie z wymaganiami, o których mowa w art. 64 ustawy z 29.09.1994 r. o rachunkowości w sytuacji, gdy przed odbyciem zwyczajnego walnego zgromadzenia wspólników nie doszło do zbadania tego sprawozdania, a mimo to wspólnicy podjęli uchwałę zatwierdzającą sprawozdanie finansowe (zgodnie z art. 231 § 2 pkt 1 k.s.h.) oraz kolejno uchwałę w sprawie podziału zysku lub pokrycia straty, względnie w inny sposób rozporządzającą wypracowanym przez spółkę zyskiem (art. 231 § 2 pkt 2 k.s.h.). Wydaje się to o tyle istotne, że możliwa jest taka wykładnia normy art. 53 ust. 3 zd. ostatnie ustawy o rachunkowości, zgodnie z którą sankcją za naruszenie obowiązku poddania badaniu sprawozdania finansowego przez biegłego jest nieważność z mocy prawa uchwały rozporządzającej zyskiem. Artykuł 53 ust. 3 ustawy o rachunkowości, stanowiąc, że „podział lub pokrycie wyniku finansowego netto, dokonany bez spełnienia tego warunku, jest nieważny z mocy prawa”, może wprowadzać więc wyjątkową na tle przepisów prawa spółek, „surowszą” sankcję nieważności uchwały – jej nieważność *ex lege*, odmiennie niż w przypadku innych wadliwych uchwał zgromadzenia wspólników spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, w tym uchwały zatwierdzającej sprawozdanie finansowe, które to wadliwe uchwały mogą być wyeliminowane z obrotu zgodnie z art. 252 § 1 k.s.h. Powyższe odmiennie sankcje implikują pytanie o możliwość „uzdrowienia” wadliwych

uchwał zgromadzenia wspólników podjętych z naruszeniem przepisów ustawy o rachunkowości.

WSTĘP

Niniejszy artykuł stanowi próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, jakie działania powinna podjąć spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, której roczne sprawozdanie finansowe podlega obowiązkowemu badaniu przez biegłego rewidenta zgodnie z wymaganiami, o których mowa w art. 64 ustawy z 29.09.1994 r. o rachunkowości¹, w sytuacji, gdy – niezależnie od przyczyn – nie doszło do zbadania tego sprawozdania, a mimo to zwyczajne zgromadzenie wspólników zgodnie z wymaganiami stawianymi przez normę art. 231 § 1 i 2 ustawy z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych² podjęło uchwałę o zatwierdzeniu sprawozdania za rok poprzedni i podziale zysku lub pokryciu straty³. Wbrew pozorom niniejszy problem nie jest wyłącznie teoretyczny; mierzy się z nim wiele spółek, zwłaszcza takich, które w poprzednim roku obrotowym nie spełniały jeszcze warunków, o których mowa w art. 64 u.o.rach., a konieczność poddania rocznego sprawozdania finansowego obowiązkowemu badaniu przez biegłego rewidenta zaktualizowała się przykładowo w związku z przekroczeniem przez spółkę z o.o. progu zatrudnienia na poziomie ponad 50 osób. Problem ma znaczną doniosłość praktyczną zwłaszcza dla tych spółek, które – czy to ze względu na wewnętrzny układ sił, stopień skonfliktowania wspólników, czy to ze względu na przygotowanie do przekształceń podmiotowych lub zmiany właścicielskiej, czy w końcu ze względu na profil działalności nie mogą sobie pozwolić na rozwiązanie o wątpliwej dopuszczalności, acz „najprostsze” i jednocześnie intuicyjne, polegające na ponownym podjęciu koniecznych uchwał już po zbadaniu sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta⁴ i – ujmując rzecz najprościej – „zapomnieniu” o uchwałach podjętych niezgodnie z przepisami. Można domniemywać, że właśnie w ten sposób zaistniały problem rozwiązywany jest w ramach tych podmiotów, które nie muszą spodziewać się wewnętrznej lub zewnętrznej weryfikacji podjętych działań z punktu widzenia ich zgodności z prawem.

¹ Dz.U. z 2021 r. poz. 2017, dalej: u.o.rach.

² Dz.U. z 2022 r. poz. 1467, dalej: k.s.h.

³ Obowiązkowemu badaniu podlegają sprawozdania finansowe między innymi spółek z ograniczoną odpowiedzialnością, które w poprzedzającym roku obrotowym, za który sporządzono sprawozdania finansowe, spełniły co najmniej dwa z następujących warunków: a) średnioroczne zatrudnienie w przeliczeniu na pełne etaty wyniosło co najmniej 50 osób, b) suma aktywów bilansu na koniec roku obrotowego stanowiła równowartość w walucie polskiej co najmniej 2.500.000 euro, c) przychody netto ze sprzedaży towarów i produktów oraz operacji finansowych za rok obrotowy stanowiły równowartość w walucie polskiej co najmniej 5.000.000 euro.

⁴ Doświadczenie dyktuje, że większość mniejszych spółek rozwiązałyby problem właśnie w ten sposób, to jest poprzez niejako „podmianę” uprzednio podjętych uchwał nowymi.

OTOCZENIE PRAWNE

Z art. 53 ust. 1 u.o.rach. wynika, że co do zasady każde roczne sprawozdanie finansowe powinno być zatwierdzone przez właściwy organ nie później niż 6 miesięcy od dnia bilansowego. Jako że dniem bilansowym jest, zgodnie z art. 3 pkt 10 u.o.rach., dzień, na który jednostka sporządza sprawozdanie finansowe, powyższa norma jest kompatybilna z treścią art. 231 § 1 i 2 k.s.h., zgodnie z którą zwyczajne zgromadzenie wspólników powinno odbyć się w terminie 6 miesięcy po upływie każdego roku obrotowego, a do jego kompetencji należy między innymi rozpatrzenie i zatwierdzenie sprawozdania zarządu z działalności spółki oraz sprawozdania finansowego za ubiegły rok obrotowy, powzięcie uchwały o podziale zysku albo pokryciu straty, jeżeli zgodnie z art. 191 § 2 k.s.h. sprawy te nie zostały wyłączone spod kompetencji zgromadzenia wspólników, a także udzielenie członkom organów spółki absolutorium z wykonania przez nich obowiązków.

Zasady zatwierdzania rocznych sprawozdań finansowych oraz rozporządzenia wypracowanym zyskiem w tych spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością, które są zobowiązane, zgodnie z art. 64 ust. 1 u.o.rach., do poddania rocznego sprawozdania finansowego obligatoryjnemu badaniu przez biegłego rewidenta, są uzupełniane przez normę art. 53 ust. 3 u.o.rach. Zgodnie z tą regulacją podział lub pokrycie wyniku finansowego brutto tej spółki może nastąpić po zatwierdzeniu sprawozdania finansowego przez organ zatwierdzający, które to zatwierdzenie musi być poprzedzone wyrażeniem przez biegłego rewidenta opinii o tym sprawozdaniu bez zastrzeżeń lub z zastrzeżeniami. Podział lub pokrycie wyniku finansowego netto dokonany bez spełnienia tego warunku jest nieważny z mocy prawa, co wynika z art. 53 ust. 3 zdanie ostatnie u.o.rach. Jednocześnie art. 53 ust. 1a u.o.rach. stanowi, że przed jego zatwierdzeniem roczne sprawozdanie finansowe podlega badaniu przez biegłego rewidenta zgodnie ze szczegółowymi zasadami prawa krajowego oraz unijnego⁵.

WADLIWOŚĆ UCHWAŁ O ZATWIERDZENIU SPRAWOZDANIA FINANSOWEGO I PODZIALE ZYSKU (POKRYCIU STRATY) WSKUTEK ICH PODJĘCIA Z NARUSZENIEM PRZEPISÓW USTAWY O RACHUNKOWOŚCI

Z powyższych norm można wyprowadzić następujące wnioski co do uchwał podejmowanych na zwyczajnym walnym zgromadzeniu spółki z ograniczoną

⁵ Przed zatwierdzeniem roczne sprawozdanie finansowe jednostek, o których mowa w art. 64, podlega badaniu zgodnie z wymogami przeprowadzania badań określonymi w: 1) art. 66–68 oraz 2) ustawie z 11.05.2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2022 r. poz. 1302), 3) rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 537/2014 z 16.04.2014 r. w sprawie szczegółowych wymogów dotyczących ustawowych badań sprawozdań finansowych jednostek interesu publicznego, uchylającym decyzję Komisji 2005/909/WE (Dz.Urz. UE L 158 z 27.05.2014 r., s. 77 oraz Dz.Urz. UE L 170 z 11.06.2014 r., s. 66) – w przypadku jednostek zainteresowania publicznego w rozumieniu art. 2 pkt 9 ustawy o biegłych rewidentach.

odpowiedzialnością. Po pierwsze, uchwała organu spółki zatwierdzająca roczne sprawozdanie finansowe (por. art. 231 § 2 pkt 1 k.s.h.) może być podjęta wyłącznie w stosunku do takiego sprawozdania, które uprzednio zostało zbadane przez biegłego rewidenta zgodnie z zasadami określonymi m.in. w ustawie o rachunkowości. Po drugie natomiast, uchwała o podziale zysku lub pokryciu straty (por. art. 231 § 2 pkt 2 k.s.h.) musi dotyczyć wyłącznie takiego rocznego sprawozdania finansowego, które uprzednio zostało zatwierdzone przez wspólników, a zatwierdzenie nastąpiło po jego zbadaniu przez biegłego rewidenta. W przeciwnym wypadku podjęte uchwały są wadliwe.

Rozważyć należy, jakie znaczenie ma użyte przez ustawodawcę sformułowanie, że „podział lub pokrycie (...) dokonany bez spełnienia tego warunku, jest nieważny z mocy prawa”, jako że brak jest w art. 53 ust. 3 u.o.rach. jednoznacznego wskazania, co właściwie stanowi przedmiot tejże nieważności. W mojej opinii dopuszczalna jest interpretacja, zgodnie z którą to uchwała w sprawie podziału zysku lub pokrycia straty podjęta z naruszeniem wymogów ustawowych (a nie jakiegokolwiek innej czynności, zwłaszcza zdziałanej w wykonaniu tej uchwały) jest nieważna z mocy prawa w rozumieniu cywilnoprawnym⁶. Po pierwsze, na skutek podjęcia uchwały o podziale zysku aktualizuje się roszczenie wspólników uprawnionych do dywidendy o jej wypłatę, zaś wymagalność tego roszczenia następuje z dniem określonym w uchwale wspólników o podziale zysku⁷. Jeżeli uchwała o podziale zysku dnia tego nie określa, dywidenda jest wypłacana niezwłocznie (art. 193 § 4 k.s.h.). Wypłata dywidendy następuje przez czynność transferu środków pieniężnych na rzecz wspólnika uprawnionego do jej otrzymania na dzień dywidendy. Czynnością, do której może odnosić się „nieważność z mocy prawa”,

⁶ W kontekście brzmienia powyżej przytoczonych norm pojawia się pierwsze poboczne pytanie, a mianowicie czy „podział lub pokrycie wyniku finansowego netto” w rozumieniu art. 53 ust. 3 u.o.rach. należy rozumieć wąsko, jako odnoszący się do podziału dodatniego wyniku finansowego pomiędzy wspólników, co mogłoby sugerować brzmienie art. 191 § 1 k.s.h., czy też szerzej, w sposób odpowiadający treści uchwały zgromadzenia o podziale zysku albo pokryciu straty zgodnie z art. 231 § 2 pkt 2 k.s.h., które to rozumienie uwzględni również możliwość podjęcia uchwały o zatrzymaniu zysku w spółce poprzez przekazanie go na kapitał zapasowy lub rezerwy, względnie inne kapitały własne. Wydaje się, że bezwzględna nieważność powinna dotyczyć wszelkiego rodzaju uchwał, których przedmiotem jest rozporządzenie wypracowanym w spółce zyskiem, niezależnie od przyjętego przez wspólników sposobu rozporządzenia. Przemawia za tym okoliczność, że zbadania sprawozdania finansowego wymaga również wyrażenie uchwały o pokryciu straty w spółce; tym bardziej więc celowe będzie poddanie pod ocenę biegłego rewidenta uchwały, w której wspólnicy podejmują decyzję o przeznaczeniu wypracowanego zysku. Ponadto ustawodawca w ustawie o rachunkowości, niezależnie od kontekstu, posługuje się zbiorczym określeniem „uchwały o podziale zysku lub pokryciu straty”, w sytuacji, kiedy musi się to odnosić również do innych sposobów rozporządzenia zyskiem, a nie tylko wypłaty dywidendy (np. art. 48, w którym ujęto elementy informacji dodatkowej, na którą ma składać się właśnie określenie sposobu podziału zysku lub pokrycia straty, czy też art. 69 ust. 1, w którym mowa o obowiązku kierownika jednostki złożenia we właściwym sądzie rejestrowym m.in. odpisu uchwały o podziale zysku lub pokryciu straty); por. również A. Nowacki, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, t. 2, *Komentarz do art. 231*, Legalis 2021, teza 100.

⁷ M. Chomiuk (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz do art. 193*, red. Z. Jara, Legalis 2023, teza 11.

o której mowa w art. 53 § 3 u.o.rach., jest albo uchwała zwyczajnego zgromadzenia wspólników, albo – przy przyjęciu prawidłowości poglądu uznającego świadczenie pieniężne za czynność prawną⁸ – czynność wypłaty dywidendy poprzez przetransferowanie środków pieniężnych na rzecz uprawnionych wspólników. Przeciwno tej drugiej wykładni przemawia jednak fakt, że w przypadku uchwały w sprawie pokrycia straty (a nie podziału zysku) brak jest dalszych czynności o charakterze „wykonawczym”. Pokrycie straty stanowi bowiem czynność o charakterze wyłącznie księgowym, nieprowadzącą do zmiany aktywów ani zobowiązań spółki. Racjonalny ustawodawca, zgodnie z zasadami poprawnej legislacji, nie powinien dopuścić do sytuacji, w której brak byłoby substratu „nieważności z mocy prawa”, a taka sytuacja wystąpiłaby w wypadku uchwały o pokryciu straty. Po drugie, za proponowaną wykładnią przemawia samo brzmienie art. 231 § 2 pkt 2 k.s.h., który mówi o „powzięciu uchwały o podziale zysku”, co wydaje się oznaczać, że „podział zysku” dokonywany jest poprzez czynność podjęcia uchwały w tym przedmiocie⁹, a nie działania następcze względem tej uchwały. Zauważyć w końcu należy, że szczególny charakter omawianej regulacji jest akcentowany w doktrynie, której przedstawiciele zwracają uwagę na surowszą sankcję wynikającą z art. 53 ust. 3 u.o.rach.¹⁰

Wspomnieć w tym miejscu wypada, że obowiązek uzyskania opinii biegłego rewidenta w przedmiocie sprawozdania finansowego przed podziałem zysku stanowi warunek prawny (*condicio iuris*), będąc przesłanką określoną w przepisie prawa dla ważności czynności prawnej, a jednocześnie okolicznością zewnętrzną w stosunku do treści czynności prawnej. W tym wypadku chodzi nie o wadliwość związaną z samą treścią uchwały ani też trybem jej podjęcia¹¹; nie jest również istotne dla zastosowania najsurowszej z sankcji, czy wadliwość proceduralna uchwały przełożyła się na jej treść, czy też pozostawała na nią bez wpływu.

Jeżeli zaś chodzi o czynność wypłaty dywidendy (w znaczeniu transferu środków na rzecz uprawnionych wspólników) w wykonaniu uchwały nieważnej *ex lege*, to czynność tę należy również uznać za nieważną, lecz ze skutkami przewidzianymi w art. 17 § 1 k.s.h., jako że brak jest uchwały zgromadzenia

⁸ Tak przykładowo SN w wyroku z 24.05.2012 r. (II CSK 546/11), OSNC 2013/2, poz. 24 oraz w uchwale z 3.04.1992 r. (PZP 19/92), OSNC 1992/19, poz. 166. Stanowisko to będzie tym bardziej słuszne przy przyjęciu, że spełnienie świadczenia polegające na wypłacie dywidendy stanowi wyłącznie czynność faktyczną, skoro brak będzie w takim wypadku czynności, do której można byłoby zastosować sankcję „nieważności z mocy prawa”.

⁹ Por. R. Szyszko, *Zaliczka dywidendowa w spółce z o.o. – cz. I. Wypłata zaliczki a sprawozdawczość finansowa za poprzedni rok obrotowy*, „Monitor Prawniczy” 2019/15, s. 828. Zauważyć jednak wypada, że chociażby w normie art. 191 § 1 k.s.h. ustawodawca posługuje się wyrażeniem „zysku (...) przeznaczzonego do podziału uchwałą wspólników”, co zdaje się sugerować, że mowa tu jest jednak o „podziale” w znaczeniu faktycznym.

¹⁰ O „dalej idącym skutku art. 53 ust. 3 u.o.rach.” mówi A. Nowacki, *Wysokość podwyższenia kapitału zakładowego ze środków spółki*, „Prawo Spółek” 2009/10, s. 11. Autor wskazuje, że przedmiotowa norma wprowadza sankcję nieważności uchwały ze względu na jej wadę proceduralną.

¹¹ Por. A. Szumański (w:) *System Prawa Prywatnego*, t. 17a, *Prawo spółek kapitałowych*, red. S. Sołtyśński, Warszawa 2015, s. 572.

wspólników stanowiącej podstawę tej czynności, a to z uwagi na jej nieważność z mocy prawa. Wspólnik, który otrzymał wypłatę dywidendy w takiej sytuacji, będzie tym samym zobowiązany do zwrotu wszelkich kwot zgodnie z art. 198 § 1 k.s.h.

Jak wskazano powyżej, sankcję „nieważności z mocy prawa” ustawa przewiduje wyłącznie dla uchwały o podziale zysku; *a contrario* uznać więc trzeba, że uchwała zatwierdzająca sprawozdanie finansowe, pomimo braku uprzedniego zbadania przez rewidenta, podobnie jak inne uchwały podejmowane z naruszeniem prawa przez zwyczajne zgromadzenie wspólników, nie jest nieważna z mocy prawa.

Pojęcie „nieważność uchwały z mocy prawa” nie pojawia się w Kodeksie spółek handlowych. W Kodeksie spółek handlowych mowa jest wyłącznie o uchwałach nieważnych, co do których podmioty, którym przysługuje legitymacja czynna, uprawnione są wnieść powództwo o stwierdzenie nieważności uchwały. Jakkolwiek w doktrynie w dalszym ciągu pojawiają się wątpliwości co do charakteru nieważności uchwały sprzecznej z ustawą¹², zgodnie z aktualnie dominującym w piśmiennictwie i orzecznictwie poglądem, ugruntowanym m.in. na skutek uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 18.09.2013 r. (III CZP 13/13), wyrok sądu stwierdzający nieważność sprzecznej z ustawą uchwały wspólników spółki z ograniczoną odpowiedzialnością lub uchwały walnego zgromadzenia spółki akcyjnej ma charakter konstytutywny, co oznacza, że kwestionowana uchwała musi być respektowana aż do wydania prawomocnego wyroku stwierdzającego jej nieważność. Sposób uregulowania nieważności uchwał zgromadzeń wspólników spółek z ograniczoną odpowiedzialnością ocenia się w piśmiennictwie jako regulację autonomiczną, odrębną od ogólnych mechanizmów jej działania w prawie cywilnym¹³.

Artykuł 53 ust. 3 zd. ostatnie ustawy o rachunkowości obowiązuje w brzmieniu właściwie niezmienionym od chwili wejścia w życie ustawy z dniem 1.01.1995 r. Ustawodawca zdecydował się więc na doprecyzowanie rodzaju wadliwości uchwały o podziale zysku lub pokryciu straty poprzez wyraźne podkreślenie nieważności podziału *ex lege* jeszcze w czasie, gdy charakter nieważności uchwał zgromadzeń wspólników spółek z ograniczoną odpowiedzialnością budził dalej idące wątpliwości. Pozwala to na wywiedzenie kolejnego argumentu na korzyść zasadności rozróżnienia sankcji, jakie przewidziane zostały z jednej strony dla wadliwej uchwały o podziale zysku lub pokryciu straty, zaś

¹² Por. szerzej uwagi dot. nieważności P. Ochmann, *Uchwały nieistniejące wobec sankcji nieważności wadliwych uchwał zgromadzeń spółek kapitałowych*, Warszawa 2018, s. 48–49 oraz T. Szczurowski, *Wadliwość czynności prawnych spółek kapitałowych na tle sankcji kodeksu cywilnego*, Warszawa 2012, s. 287 i n.; również K. Osajda, *Trzytnaście uwag krytycznych do uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 18.09.2013 r. (III CZP 13/13)*, „Przeгляд Prawa Handlowego” 2014/10.

¹³ A. Szumański, *Specyfika nieważności czynności prawnej w prawie spółek handlowych (w:) Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Bogusławowi Gawlikowi*, red. J. Pisuliński, P. Tereszkiwicz, F. Zoll, Warszawa 2012, s. 567.

z drugiej dla pozostałych uchwał podejmowanych na zwyczajnym zgromadzeniu wspólników z naruszeniem wymogu uprzedniego zbadania sprawozdania przez biegłego rewidenta, co do których brak jest wyraźnego doprecyzowania „rodzaju” nieważności. Przede wszystkim chodzi tu o uchwałę zatwierdzającą sprawozdanie finansowe.

W świetle powyższego dopuszczalne wydaje się przyjęcie, że sankcja wadliwości, na którą zdecydował się ustawodawca w przypadku uchwały o rozporządzeniu wypracowanym zyskiem (pokryciu straty), odnosi się nie do brzmienia art. 252 § 1 k.s.h., lecz do nieważności, o której mowa w art. 58 § 1 k.c. w zw. z art. 2 k.s.h.¹⁴ Odmienna sankcja omawianej uchwały (nieważność *ab initio*) powoduje więc, że w jej przypadku wątpliwe jest wystąpienie przez podmioty, o których mowa w art. 250 § 1 k.s.h., z powództwem o stwierdzenie nieważności uchwały. Jako dopuszczalne jawi się zaś sformułowanie powództwa opartego na art. 189 k.p.c., a więc odmiennie, niż ma to miejsce w przypadku uchwały zatwierdzającej niezbadane sprawozdanie finansowe, do której należy stosować zasady ogólne. Skutkiem bezwzględnej nieważności omawianej uchwały jest więc możliwość jej kwestionowania bez uprzedniego wszczęcia procedury zmierzającej do uzyskania orzeczenia przez osoby czynnie legitymowane do wytoczenia powództwa we właściwym terminie.

Wydaje się jednak, że ustalenie nieważności uchwały o podziale zysku miałooby sens praktyczny wyłącznie wówczas, gdyby pomiędzy uczestnikami korporacji istniał spór uzasadniający poddanie go pod rozstrzygnięcie sądu. Jeżeli natomiast brak jest konfliktu w spółce, a wspólnicy już po podjęciu nieważnej uchwały, a tym bardziej po ujawnieniu zarejestrowanego sprawozdania finansowego w rejestrze, zorientowali się, że podjęli wadliwą uchwałę, oczekiwanie na rozstrzygnięcie sądu wyłącznie po to, aby po jego uzyskaniu doprowadzić do podjęcia uchwały zgodnej z prawem, nie wydaje się racjonalne i uzasadnione¹⁵, a ponadto może prowadzić do zbędnego obciążania wymiaru sprawiedliwości.

W wypadku, gdy nie doszło do zbadania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta, a wspólnicy pomimo to podjęli uchwałę zatwierdzającą takie sprawozdanie, uchwała w tym przedmiocie będzie – jak już wskazano –

¹⁴ Nie ulega wątpliwości, że uchwała zgromadzenia wspólników stanowi czynność prawną, a przez to możliwe jest odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu cywilnego. Por. A. Rachwał (w:) *System Prawa Handlowego*, t. 2a, *Prawo spółek handlowych*, red. A. Szumański, Warszawa 2019, s. 866 i przytoczona tam literatura; A. Szumański, *Specyfika nieważności...*, s. 559–562.

¹⁵ Podnosi się w doktrynie, że kognicja sądu rejestrowego obejmuje badanie zgodności z przepisami prawa uchwał zgromadzeń w spółkach kapitałowych wskazanych jako podstawa materialnoprawna dla dokonania wpisu w KRS, za czym przemawia treść art. 23 ust. 1 ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz.U. z 2023 r. poz. 685 ze zm., dalej: u.k.r.s.). Z przepisu tego wynika obowiązek weryfikowania pod względem zgodności z prawem (treści i formy) każdego dokumentu przedłożonego wraz z wnioskiem. Dotyczy to również uchwały zgromadzenia wspólników (walnego zgromadzenia) w spółce kapitałowej, załączonej do wniosku (P. Popradowski (w:) *Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym. Komentarz do art. 23*, red. K. Osajda, Legalis 2023, teza 36).

wadliwa w stopniu, o którym mowa w art. 252 § 1 k.s.h., jako sprzeczna z ustawą¹⁶. Natomiast pozostałe uchwały zwykle podejmowane na koniec roku obrotowego, czyli uchwałę zatwierdzającą sprawozdanie zarządu z działalności spółki oraz udzielającą absolutorium członkom zarządu, względnie uchwałę, w której powołuje się nowy zarząd, należy ocenić jako ważne i skuteczne¹⁷, jako że ich podjęcie *de lege lata* nie jest uzależnione od uprzedniego poddania pod głosowanie kwestii związanych ze sprawozdaniem finansowym. W doktrynie podkreśla się odrębność czynności udzielenia absolutorium od jego podstawy wynikającej z akceptacji zdarzeń i faktów ujętych w sprawozdaniu zarządu z działalności spółki oraz sprawozdaniu finansowym, a znajdujących wyraz w ich zatwierdzeniu przez zgromadzenie wspólników. Możliwa jest tym samym sytuacja, w której pomimo zatwierdzenia sprawozdań finansowego lub z działalności spółki zgromadzenie wspólników odmówi skwitowania; możliwa jest również sytuacja przeciwna¹⁸.

UCHWAŁA O PODZIALE ZYSKU (POKRYCIU STRATY): KILKA UWAG W SPRAWIE MOŻLIWOŚCI DOPROWADZENIA DO STANU ZGODNEGO Z PRAWEM

Powyższe prowadzi do wątpliwości, czy wspólnicy są władni własnym działaniem, tj. bez odwoływania się do władztwa sądu, doprowadzić do wyeliminowania wadliwości wskazanych uchwał w taki sposób, aby usunąć ryzyko ponoszenia odpowiedzialności karnej za niepoddanie sprawozdania badaniu biegłego rewidenta, o której mowa w art. 76 pkt 1 u.k.r.s.¹⁹ Trzeba też wspomnieć o regulacji art. 4a ust. 2 u.k.r.s., zgodnie z którą kierownik jednostki oraz członkowie rady nadzorczej lub innego organu nadzorującego jednostki odpowiadają

¹⁶ Powszechnie przyjmuje się, że w art. 252 § 1 k.s.h. mowa jest o każdej ustawie, a więc nie tylko Kodeksie spółek handlowych, a w jej ramach przede wszystkim o przepisach bezwzględnie obowiązujących, do których bez wątpienia należy art. 53 ust. 3 u.o.rach. (por. m.in. A. Szumański, *System...*, red. S. Sołtysiński, Warszawa 2015, s. 571; M. Chomiuk (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz do art. 252*, red. Z. Jara, Legalis 2023, teza 5).

¹⁷ Nie ma podstaw, aby kwestionować wygaśnięcie mandatów członków zarządu w takiej sytuacji. Trzeba przyznać słuszność stanowisku, że w sytuacji gdy wygaśnięcie mandatu uzależnione jest od odbycia zwyczajnego zgromadzenia wspólników zatwierdzającego sprawozdanie finansowe, w przypadku gdy odmówiono zatwierdzenia tego sprawozdania, nie należy przyjąć, że mandaty członków zarządu nie wygasły. W art. 202 § 1 i 2 k.s.h. mowa jest bowiem o zgromadzeniu „zatwierdzającym” sprawozdanie finansowe, nie zaś o zgromadzeniu, które sprawozdanie to „zatwierdziło” [R. Pabis (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. J. Bieniak, M. Bieniak, G. Nita-Jagielski, K. Oplustil, R. Pabis, A. Rachwał, M. Spyra, G. Suliński, M. Tofel, R. Zawłocki, Warszawa 2017, s. 654].

¹⁸ R. Pabis (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz do art. 231*, red. J. Bieniak, M. Bieniak, G. Nita-Jagielski, K. Oplustil, R. Pabis, A. Rachwał, M. Spyra, G. Suliński, M. Tofel, R. Zawłocki, Warszawa 2021, Legalis, teza III.2; por. również A. Nowacki, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, t. 2, *Komentarz do art. 231*, Warszawa 2021, Legalis, teza 27.

¹⁹ Kto wbrew przepisom ustawy nie poddaje sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego rewidenta, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

solidarnie wobec spółki za szkodę wyrządzoną działaniem lub zaniechaniem stanowiącym naruszenie obowiązku wynikającego z ust. 1, co jedynie potwierdza celowość zbadania przedmiotowego zagadnienia.

Jeśli idzie o uchwałę bezwzględnie nieważną: nieważność bezwzględna czynności prawnej cechuje się trwałością (definitywnością)²⁰, co oznacza, że od początku jest ona nieważna, przez co nie wywołuje żadnych skutków prawnych. Co do zasady nie dopuszcza się możliwości uzdrowienia takiej czynności²¹. Uznaje się, że aby określona czynność prawna wywarła te skutki, konieczne jest jej ponowne zdziałanie (zasada), chyba że ustawodawca wprowadzi w tym zakresie wyłom, dopuszczając konwalidację czynności prawnej (wyjątek)²². O konwalidacji czynności prawnej można w tym kontekście mówić wówczas, gdy rozważa się „uzdrowienie” czynności prawnej poprzez wystąpienie, już po zdziałaniu nieważnej czynności prawnej, innych zdarzeń niż jej ponowne dokonanie w sposób prawidłowy²³. Możliwość „uzdrowienia” uchwały powinna znajdować podstawę w regulacji normatywnej, podobnie jak ma to miejsce w niektórych zagranicznych porządkach prawnych²⁴. Tymczasem ani Kodeks spółek handlowych, ani ustawa o rachunkowości nie przewidują *explicite* trybu „uzdrowienia” nieważnej uchwały, na przykład w drodze podjęcia czynności blokującej możliwość wystąpienia z powodztwem o stwierdzenie nieważności uchwały.

Nie wydaje się również, aby na gruncie aktualnego stanu prawnego zgro-

²⁰ R. Uliasz, *Nieważność uchwały zgromadzenia spółki kapitałowej*, Warszawa 2018, s. 18; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 425.

²¹ R.L. Kwaśnicki, A. Lewińska, *Bez wyroku nie ma nieważności (bezwzględnej uchwały spółki)*, „Monitor Prawniczy” 2014/7, s. 381.

²² Por. M. Gutowski, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 408. Z przypadkiem konwalidacji, jak się wskazuje, mamy do czynienia np. w przypadku, o którym mowa w art. 14 § 2 k.c., zgodnie z którym czynność prawna zdziałana przez osobę niemającą zdolności do czynności prawnych staje się ważna z chwilą jej wykonania, jeżeli umowa, którą taka osoba zawarła, należy do kategorii umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego. Podobnie reguły konsekwencyjne dla nieważnych testamentów, zgodnie z art. 945 § 1 k.c., wyłącza upływ 3- lub 10-letniego okresu. Z przykładem konwalidacji, jak się wydaje, mamy również do czynienia poprzez wprowadzenie konstrukcji art. 17 k.s.h., która pozwala na potwierdzenie nieważnej czynności prawnej [tak np. A. Szumański (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. S. Sołtysiński, Warszawa 2006, t. 1, s. 293; J.A. Strzępka, E. Zielińska (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. J.A. Strzępka, Warszawa 2012, s. 71; M. Litwińska-Werner, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 203–205; A. Szpunar, *O konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, „Państwo i Prawo” 1986/5, s. 16–17]; odmiennie m.in. G. Suliński (w:) *Kodeks...*, Warszawa 2017, s. 111–112. Część doktryny opowiada się jednak przeciwko dopuszczalności konstrukcji konwalidacji nieważnej czynności prawnej (tak m.in. S. Grzybowski, *O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974/3, s. 45).

²³ Tak R. Trzaskowski, *Skutki sprzeczności umów obligacyjnych z prawem*, Warszawa 2013, s. 435; S. Grzybowski, *O rzekomej...*, s. 37–49.

²⁴ W ślad za R. Uliaszem wypada odwołać się do dorobku ustawodawstwa niemieckiego i włoskiego, w którym istnieje potwierdzenie wadliwej uchwały przez odpowiedni organ spółki.

madzenie współników spółki z ograniczoną odpowiedzialnością władne było podjąć uchwałę potwierdzającą nieważną uchwałę, już po zaopiniowaniu sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta²⁵. Przede wszystkim w omawianej sytuacji nie jest możliwe jej potwierdzenie w trybie art. 17 § 2 k.s.h., jako że ta norma odnosi się do potwierdzania czynności prawnych podjętych bez wymaganej uchwały, nie zaś potwierdzania uchwały podjętej z pominięciem wymaganego warunku prawnego jej ważności. Zakres jego normowania jest więc odmienny. Jako zbyt daleko idące jawi się sięganie po analogię z art. 39 k.c. (potwierdzenie czynności „falszywego organu” przez spółkę), który stanowi normę wyjątkową, podlegającą wykładni zgodnie z regułą *exceptiones non sunt extendendae*. Ponadto trzeba zwrócić uwagę, że „potwierdzenie” musiałoby dotyczyć już właściwie innego stanu faktycznego, wobec dysponowania przez spółkę w tym czasie wymaganą opinią biegłego rewidenta w sytuacji, gdy powyższe przypadki potwierdzenia czynności odnoszą się do takich sytuacji, w których czynności potwierdzane są przez te podmioty, których stanowiska uprzednio brakowało, co skutkowało wadliwością podjętej czynności.

W omawianym wypadku, a więc nieważności uchwały w sprawie rozporządzenia zyskiem, nie ma również potrzeby rozważania koncepcji reasumpcji nieważnej uchwały, czy też głosowania. Reasumpcja, zgodnie ze słownikiem języka polskiego, zakłada bowiem powtórne rozpatrzenie jakiejś sprawy, ponowną ocenę, a w tym kontekście zaś ponowne rozpatrzenie uchwały już raz podjętej, z jednoczesnym unieważnieniem jej poprzedniej wersji²⁶. Skoro poprzednio podjęta uchwała, z uwagi na swoją nieważność, nie wywarła *a limine* żadnych skutków prawnych, nie ma potrzeby rozważania dopuszczalności jej unieważnienia *ex post*.

Za niewystarczające należy ponadto uznać zastosowanie trybu, o którym mowa w art. 54 u.k.r.s., a więc zmianę sprawozdania finansowego, jako że dotyczy on eliminowania wadliwości treści sprawozdania z uwagi na wykrycie następcze zdarzeń (błędów), które mają wpływ na treść tego sprawozdania.

TERMIN PODJĘCIA UCHWAŁY

Wobec powyższego wydaje się, że jedyną możliwością doprowadzenia do stanu zgodnego z prawem jest, w sytuacji nieważności uchwały rozporządzającej zyskiem lub pokrywającej stratę, zaakceptowanie uprawnienia współników do podjęcia na nowo uchwały w przedmiocie podziału zysku lub pokrycia straty. Generuje to jednak dalsze problemy praktyczne. Mianowicie pojawia się problem zasadzający się na tle terminowości odbycia walnego zgromadze-

²⁵ Należy zauważyć podnoszone w piśmiennictwie głosy akcentujące konieczność rozróżnienia pomiędzy konwalidacją czynności prawnej i jej sanacją (potwierdzeniem) przez ten sam organ [S. Sołtysiński, P. Moskwa (w:) *System Prawa Prywatnego*, t. 17b, *Prawo spółek kapitałowych*, red. S. Sołtysiński, Warszawa 2016, s. 731–735].

²⁶ A. Kamińska, *Dopuszczalność reasumpcji głosowania oraz reasumpcji uchwały walnego zgromadzenia spółki akcyjnej*, „Monitor Prawniczy” 2012/22, s. 1189.

nia wspólników spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, a także liczby tego rodzaju zgromadzeń, które mogą odbyć się w roku obrotowym. Nierzadko kwestia wadliwości uchwał podjętych w trakcie zwyczajnego zgromadzenia wspólników ujawnia się już po upływie ustawowego terminu do odbycia zgromadzenia, a czasami również już po zgłoszeniu i zarejestrowaniu sprawozdania finansowego w rejestrze.

W zwykłym trybie działania spółek z ograniczoną odpowiedzialnością, zgodnie z art. 231 § 1 i 2 k.s.h., zwyczajne zgromadzenie wspólników, którego przedmiotem obrad powinno być właśnie rozpatrzenie i zatwierdzenie sprawozdania finansowego za rok poprzedni oraz podjęcie uchwały o podziale zysku lub pokryciu straty, powinno odbyć się w terminie sześciu miesięcy po upływie każdego roku obrotowego. Wykrycie nieważnej uchwały, z uwagi na jej niepoddanie badaniu przez biegłego rewidenta, rodzi więc problem dwojakiego rodzaju, który zależy od tego, czy upłynął już 6-miesięczny termin do odbycia walnego zgromadzenia wspólników, czy też termin ten jest wciąż otwarty.

W mojej ocenie nie ma żadnych przeszkód prawnych, aby w roku obrotowym odbyło się więcej niż jedno zwyczajne zgromadzenie wspólników, o ile tylko podejmowane na nim będą uchwały dotyczące tych kwestii, o których mowa w art. 231 k.s.h.²⁷ Przemawia za tym argument natury językowej. Również bowiem w wypadku nadzwyczajnych zgromadzeń, co do których nie ma wątpliwości, że mogą być zwoływane w miarę potrzeb spółki – ustawa posługuje się liczbą pojedynczą („Nadzwyczajne zgromadzenie [a nie: „zgromadzenia” – M.Dz.] wspólników zwołuje się...”), podobnie jak w regulacji dotyczącej zgromadzeń zwyczajnych („Zwyczajne zgromadzenie wspólników powinno odbyć się...”). Ponadto trzeba zauważyć, że rozróżnienie pomiędzy zwyczajnym i nadzwyczajnym zgromadzeniem wspólników zasadza się na przedmiocie, a nie terminie odbycia się walnego zgromadzenia²⁸. Ponadto dopuszczalność odbywania się w tym samym roku obrotowym kilku zwyczajnych walnych zgromadzeń dopuszcza art. 231 § 6 k.s.h. dla sytuacji, gdy działalność spółki była zawieszona w poprzednim roku obrotowym.

Możliwość zwołania więcej niż jednego walnego zgromadzenia pozwoli na podjęcie wszystkich wymaganych w art. 231 k.s.h. uchwał w sytuacji, gdy na

²⁷ Tak również A. Kidyba, *Kodeks spółek handlowych*, t. 1, *Komentarz do art. 1–300*, Warszawa 2019, s. 1155; odmiennie R. Pabis (w:) *Kodeks spółek handlowych. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz. Art. 227–300*, red. A. Opalski, Warszawa 2018, s. 109, który uznaje, że w wyjątkowych wypadkach możliwe jest rozpatrzenie spraw wchodzących w zakres kompetencji zwyczajnego zgromadzenia wspólników na zgromadzeniu nadzwyczajnym; uznaje jednak, że w jednym roku obrotowym mogą odbywać się różne – aktualne i zaległe – zwyczajne zgromadzenia wspólników (por. art. 231 § 6 k.s.h.); por. również K. Bojko, M. Kunke, M. Markiewicz, T. Rutkowski, R. Szymkowiak, M. Tomczak, *Spółka z o.o. w pytaniach i odpowiedziach*, Poznań 2022, s. 194.

²⁸ R. Pabis (w:) *Kodeks...*, s. 723; odmiennie twierdzą np. I. Weiss i A. Szumański, wskazując, że sprawy zastrzeżone dla zwyczajnego zgromadzenia wspólników mogą być również przedmiotem uchwał na nadzwyczajnym zgromadzeniu zwołanym po upływie 6 miesięcy od zakończenia roku obrotowego (I. Weiss, A. Szumański, *Prawo spółek*, Warszawa 2019, s. 539).

jednym terminie zgromadzenia, na przykład ze względu na upływ czasu, nie uda się ich zrealizować. W przeciwnym wypadku współnikom pozostawałoby oczekiwanie na koniec przyszedłego roku obrotowego, a w dodatku uniemożliwiliby to zarejestrowanie sprawozdania finansowego przez KRS.

Należy opowiedzieć się za dopuszczalnością zwołania kolejnego walnego zgromadzenia współników również po upływie sześciu miesięcy po zakończeniu roku obrotowego. Jak wskazał Sąd Najwyższy²⁹, „uchwała powzięta przez walne zgromadzenie akcjonariuszy zwołane po upływie terminu 6 miesięcy od zakończenia każdego roku obrachunkowego, może być uchylona tylko wówczas, gdy zostanie wykazane, że naruszenie terminu z art. 390 § 1 k.h. miało wpływ na jej treść”, co z powodzeniem daje się recypować na grunt spółki z ograniczoną odpowiedzialnością również w aktualnym stanie prawnym. Stanowisko to jest w zasadzie powszechnie akceptowane w doktrynie³⁰. Trudno natomiast wyobrazić sobie takie stany faktyczne, w których przekroczenie ustawowego terminu do zwołania zgromadzenia współników spółki z o.o., w celu podjęcia prawidłowej tym razem uchwały rozporządzającej zyskiem lub pokrywającej stratę, bezpośrednio przekładałoby się na treść przedmiotowej uchwały.

UCHWAŁA O ZATWIERDZENIU SPRAWOZDANIA FINANSOWEGO: KILKA UWAG W SPRAWIE MOŻLIWOŚCI DOPROWADZENIA DO STANU ZGODNEGO Z PRAWEM

Jeszcze bardziej skomplikowana sytuacja występuje, jeśli chodzi o poprzedzającą rozporządzenie zyskiem uchwałę zatwierdzającą sprawozdanie finansowe. Jak wspomniano, wymogiem koniecznym dla tej uchwały jest jej uprzednie zbadanie przez biegłego rewidenta. Brak spełnienia tego wymogu powoduje, że mamy do czynienia z uchwałą nieważną, której stwierdzenia nieważności mogą domagać się podmioty opisane w art. 250 k.s.h. ze wskazaniem jej sprzeczności z ustawą. Nie ma bowiem podstaw, aby tej uchwale przypisywać bezwzględną nieważność w rozumieniu art. 58 § 1 k.c. w zw. z art. 2 k.s.h., skoro nie zezwała na to szczególnie przepis prawa, tak jak ma to miejsce w art. 53 ust. 3 u.o.rach. Uchwała ta więc wykazuje „standardową” wadliwość sprzecznych z ustawą uchwał zgromadzenia współników spółki z o.o.

Z jednej strony trzeba stwierdzić, że wykluczenie możliwości „uzdrowienia” tej uchwały w jakikolwiek sposób prowadziłoby do wniosku, że jedynym dopuszczalnym dla spółki mechanizmem byłoby wytoczenie powództwa w trybie art. 250 k.s.h., co jednak w mojej ocenie stanowiłoby wyraz nadmiernego formalizmu, przede wszystkim w braku istnienia pomiędzy współnikami sporu³¹, a przy

²⁹ Wyrok SN z 8.12.1998 r. (I CKN 243/98), OSNC 1999/6, poz. 116.

³⁰ Zob. R. Pabis (w:) *Kodeks...*, s. 109 i przytoczona tam literatura; odmiennie np. A. Kidyba, *Kodeks...*, s. 1155, który przyjmuje, że uchwały podjęte na takim zgromadzeniu są nieważne.

³¹ Trzeba zauważyć, że instytucje przewidujące w Kodeksie spółek handlowych uruchomienie sądowej kontroli spraw wewnątrz korporacyjnych przewidują uprzednie zaistnienie pomiędzy współnikami sporu. Tak jest m.in. w przypadku odmowy współnikowi wglądu do dokumentów lub

tym wobec oczywistej nieważności uchwały; ponadto nie sposób znaleźć przyczyn dla konieczności oczekiwania na rozstrzygnięcie sądowe i utrzymywania niezdrowej sytuacji funkcjonowania w obrotcie nieważnej uchwały o zatwierdzeniu sprawozdania, zwłaszcza w sytuacji, gdy – jak wskazano powyżej – teoretycznie możliwe jest ponowne podjęcie uchwały o podziale zysku i pokryciu straty już po uzyskaniu opinii biegłego rewidenta. Wadliwe jednak byłoby podjęcie przez wspólników nowej uchwały o podziale zysku lub pokryciu straty w sytuacji, gdy oczywiste jest, że uchwała zatwierdzająca sprawozdanie finansowe jest nieważna, jako podjęta z naruszeniem ustawy. Z drugiej jednak strony dopuszczalność „wewnętrznych” sanowania nieważnych uchwał mogłaby prowadzić do patologicznych uchwał korygujących dla własnych potrzeb uprzednio podjęte uchwały zgromadzeń, na przykład po zmianie struktury własnościowej w spółce.

W tym miejscu trzeba podkreślić, że dotychczas problematyka ewentualnej dopuszczalności reasumpcji na gruncie decyzji podejmowanych przez zgromadzenie wspólników (czy też szerzej – organów spółek kapitałowych) nie doczekała się kompleksowego opracowania. Doktryna, jakkolwiek w oszczędnych głosach, różnicuje konstrukcję reasumpcji uchwały od reasumpcji głosowania, wskazując, że z pierwszym przypadkiem mamy do czynienia wyłącznie wówczas, gdy doszło do podjęcia uchwały pozytywnej, a więc w przypadku, gdy organ spółki podejmuje decyzję o ponownym głosowaniu w tej samej sprawie, która uprzednio została „przegłosowana” przez wspólników. Konstrukcyjnie tego rodzaju zabieg sprowadza się do uchylenia uchwały i zastąpienia jej brzmieniem nowym³²

ksiąg spółki (art. 212 § 4 k.s.h.), odmowy zwołania nadzwyczajnego zgromadzenia wspólników na żądanie mniejszości lub umieszczenia określonych spraw w porządku obrad (art. 237 § 1 k.s.h.).

³² Wątpliwości pojawiają się na tle ustalenia, czy konieczne jest uprzednie podjęcie odrębnej uchwały w sprawie uchylenia zastępowanej uchwały, a dopiero w następnej kolejności przyjęcie uchwały w jej nowym brzmieniu. W mojej opinii z elementem czynności prawnej w postaci „uchylenia” poprzednio podjętej uchwały mamy do czynienia wówczas, gdy podejmuje się decyzję zastępującą uchwałę uprzednio podjętą. Przyjawszy bowiem, że uchwały organów spółek kapitałowych stanowią czynności prawne, to czynności te, zgodnie z art. 56 k.c., powinny być wzbogacone o element uchyłający uprzednio podjętą uchwałę. Odmienne stanowisko prezentowane jest przez część sądów powszechnych. Przykładowo Sąd Okręgowy Warszawa-Praga w Warszawie w wyroku z 23.07.2019 r. (III C 1361/18), w ślad za stanowiskiem Sądu Apelacyjnego w Lublinie zaprezentowanym w wyroku z 21.08.2013 r. (I ACa 270/13), zauważył, że możliwa jest samokontrola uchwał [spółdzielni – M.Dz.], ale musi ona polegać na uchyleniu lub zmianie dotychczasowej uchwały, nie może zaś przybrać formy podjęcia kolejnej uchwały w tym samym przedmiocie. Skoro bowiem uchwały organów spółdzielni stanowią oświadczenia woli osoby prawnej, jaką jest spółdzielnia, to jednocześnie wiążą członków spółdzielni i jej organy (por. art. 42 § 1 ustawy – Prawo spółdzielcze). Utrata mocy wiążącej przez te akty nie może nastąpić w sposób dorozumiany, wyłącznie na skutek podjęcia kolejnej uchwały w tym samym przedmiocie. Podjęcie uchwały oznacza złożenie oświadczenia woli, którym członkowie spółdzielni i organy spółdzielni są związani do czasu uchylenia tej uchwały. Uchylenie uchwały może nastąpić poprzez zaskarżenie jej do sądu lub poprzez podjęcie nowej uchwały uchylającej poprzednią uchwałę. Dopiero po podjęciu uchwały uchylającej wcześniejszą uchwałę zachodzi podstawa do podjęcia przez organ spółdzielni nowej uchwały, w tym przedmiocie, którego dotyczyła uchwała uchylona. W mojej

ze skutkiem wstecznym (*ex tunc*)³³. Z sytuacją zbliżoną mamy w mojej ocenie do czynienia wówczas, gdy zgromadzenie wspólników podejmuje wyłącznie uchwałę przeciwną do już podjętej, tj. wyłącznie uchyla uprzednio podjętą uchwałę, zmierzając do jej wyeliminowania z obrotu. Z reasumpcją głosowania mamy zaś do czynienia wówczas, kiedy uchwały nie podjęto ze względu na brak wymaganych głosów „za”, a więc wówczas, gdy aktualizuje się problematyka tzw. uchwał negatywnych³⁴. W interesującym nas przypadku można w tym kontekście mówić o reasumpcji uchwały, która to reasumpcja polega na podjęciu przez wspólników raz jeszcze uchwały zatwierdzającej sprawozdanie, tym razem po spełnieniu ustawowego wymogu weryfikacji jej przez biegłego rewidenta, ze skutkiem w postaci wyeliminowania wadliwej uchwały z obrotu ze skutkiem wstecznym.

Wydaje się, że obok teoretycznego wyróżniania reasumpcji uchwały i reasumpcji głosowania powinno się ponadto różnicować przypadki, w których zgromadzenie podejmuje na nowo uchwałę, której „poprzednia wersja” dotknięta jest nieważnością (art. 252 k.s.h.) lub jest sprzeczna z umową spółki bądź dobrymi obyczajami i godząca w interesy spółki lub mająca na celu pokrzywdzenie wspólnika (art. 249 k.s.h.), od uchwały, której nie można zarzucić żadnego rodzaju wadliwości, a jej ponowne podjęcie służy ponadto niejako „zastąpieniu” ważnej i funkcjonującej w obrocie uchwały np. na skutek zmiany struktury właścicielskiej lub po prostu zmiany poglądu wspólników w przedmiocie zarządzania spółką. Zaproponowane rozróżnienie pozwala na wyeliminowanie przynajmniej części wątpliwości związanych ze skutkami reasumpcji dla funkcjonowania spółek z ograniczoną odpowiedzialnością i pewności obrotu³⁵.

Trzeba zauważyć, że przedstawiciele piśmiennictwa wypowiadają się raczej w kierunku ograniczenia dopuszczalności reasumpcji uchwał podjętych na zgromadzeniach wspólników. Stanowisku temu nie sposób odmówić słuszności, jednak z reguły nie uwzględnia ono problematyki reasumpcji uchwał wadliwych, w szczególności takich, których nieważność jest dostrzegalna *prima facie*. Tytułem przykładu, wyklucza się uchylanie poprzednio przyjętej uchwały o podziale zysku, zwłaszcza jeżeli miałby ją podejmować inny skład osobowy.

ocenie stanowisko to jest zbyt daleko idące.

³³ A. Kamińska, *Dopuszczalność...*, s. 1189, która za reasumpcję uznaje wyłącznie taki zabieg, który polega na wywołaniu skutków prawnych przez uchwałę ze skutkiem wstecznym. Za oczywiście dopuszczalne autorka uznaje uchylenie uchwały lub jej uchylenie i przyjęcie nowej treści ze skutkiem na przyszłość.

³⁴ Zarówno w piśmiennictwie prawniczym, jak też w orzecznictwie występują daleko idące wątpliwości dotyczące wyodrębnienia uchwał negatywnych, zwłaszcza w kontekście ich zaskarżalności. Problematyka ta przekracza jednak ramy niniejszego artykułu.

³⁵ Odmiennie stanowisko przyjmuje A. Kamińska, *Dopuszczalność...*, s. 1189, która *a limine* wyklucza możliwość reasumpcji wadliwych (nieważnych) uchwał, a to wobec braku substratu podlegającego reasumpcji. Stanowisko to jednak nie uwzględnia faktu, że substrat ten musi występować, skoro możliwe jest uzyskanie pozytywnego rozstrzygnięcia sądowego stwierdzającego nieważność uchwały. O istnieniu substratu zaskarżenia decyduje bowiem właśnie fakt, że do ostatecznej eliminacji uchwały z obrotu dochodzi z chwilą uprawomocnienia się wyroku sądu.

Wyklucza się również podejmowanie uchwał uchylających te uchwały, którymi uprzednio wyrażano zgodę na określone czynności³⁶. W przykładach, których doktryna używa na potrzeby zakwestionowania dopuszczalności reasumpcji, uchylanym (zastępowanym) przez wspólników uchwałom co do zasady nie zarzuca się żadnego rodzaju wadliwości, lecz słusznie akcentuje się niebezpieczeństwo związane ze zmianami wewnątrz korporacyjnego układu sił, chociażby właśnie w przypadku uchylenia uprzednio podjętej uchwały o podziale zysku. Nietrudno podać przykład, w którym pierwotnie zwyczajne zgromadzenie wspólników podejmuje decyzję o wypłacie dywidendy i dywidenda ta zostaje wypłacona. Następnie jednak wspólnicy, już w nowym składzie lub przy nowej strukturze udziałowej, zmieniają decyzję, uchylając poprzednio przyjętą uchwałę i decydując o przeznaczeniu zysku na kapitał zapasowy³⁷.

Wątpliwości związane z reasumpcją uchwał może potwierdzać akcentowana w doktrynie, jakkolwiek ograniczona, lecz jednak niewątpliwie występująca, autonomia prawa spółek w zakresie szeroko pojętego prawa cywilnego³⁸. Fakt wprowadzenia przez ustawodawcę wyodrębnionego trybu wzruszania uchwał, czy to na skutek ich uchylecia, czy też stwierdzenia nieważności, mógłby więc implikować brak możliwości stosowania innych środków prowadzących do eliminacji z obrotu uprzednio podjętych uchwał³⁹. Przyjęcie dopuszczalności podjęcia na nowo takiej uchwały, jak podana w powyższym przykładzie, może prowadzić do obejścia przepisów Kodeksu spółek handlowych. Ponadto należy zauważyć, że w systemie prawa cywilnego zauważalna jest zasada związania podmiotów składanymi przez nie oświadczeniami woli; w sytuacji gdy chcą

³⁶ A. Kidyba, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz do art. 301–633*, Warszawa 2019, s. 806. Autor wyklucza a limine możliwość reasumpcji uchwał; również J. Glinka, *Kilka uwag na tle tak zwanej reasumpcji uchwał organów właścicielskich w spółkach kapitałowych*, „Rynek–Społeczeństwo–Kultura”, Numer Specjalny/2016, s. 33; na gruncie prostej spółki akcyjnej zob. G. Kozieł, *Prosta spółka akcyjna. Komentarz do art. 300¹–300¹³⁴ k.s.h.*, Warszawa 2020, Legalis, teza 1. Jednakże, przykładowo, M. Allerhand, *Kodeks Handlowy. Komentarz. Księga Pierwsza*, Lwów 1935, przedruk 1991, s. 558, wskazuje, że możliwa jest późniejsza zmiana uchwały co do podziału zysku i ostatecznie przeznaczenie tego zysku zamiast na dywidendę, to na inne cele, jeżeli po powzięciu uchwały okaże się, że zaszła nieprzewidziana konieczność zużycia tego zysku przez spółkę. Autor podaje przykład, w którym wskutek „pożaru lub wylewu zniszczyły się budynki, w których spółka prowadzi przedsiębiorstwo, brak zaś innych funduszy na cel odbudowy, a niepodobna, aby spółka zaniechała dalszego prowadzenia przedsiębiorstwa”. W innej publikacji Autor ogólnie wskazuje na konieczność zajęcia „ważnych powodów”, które uprawniają wspólników do zmiany podjętej już uchwały, pomimo powstania roszczenia o wypłatę zysku (M. Allerhand, *Kodeks Handlowy z Komentarzem. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Bielsko-Biała 1993, s. 113).

³⁷ Przeciwno możliwości uchylecia ze skutkiem wstecznym uchwały o przeznaczeniu zysku wypowiada się A. Nowacki, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, t. 1, *Komentarz do art. 151–226 k.s.h.*, Warszawa 2018, s. 794. Autor dopuszcza uchylecie uchwały ze skutkiem na przyszłość, co nie prowadzi do unicestwienia roszczenia wspólnika o wypłatę biedy.

³⁸ R. Siwik (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. Z. Jara, Warszawa 2017, s. 11; J.A. Strzępka, E. Zielińska (w:) *Kodeks...*, s. 16; por. A. Rachwał (w:) *System...*, s. 866; P. Ochmann, *Uchwały...*, s. 53.

³⁹ Tak m.in. J. Glinka, *Kilka uwag...*, s. 30.

się one od nich uchylić, następuje to z powołaniem się na konkretną normę prawną wprowadzającą wyjątek od reguły związania (por. np. art. 84 § 1 czy art. 88 § 1 k.c., czy właśnie art. 249 i 252 k.s.h.), czego jednak ustawodawca nie czyni odnośnie do uchwał podejmowanych na zgromadzeniach wspólników.

Z drugiej jednak strony część przedstawicieli doktryny, wobec faktu, że walne zgromadzenie wspólników jest dysponentem podejmowanych uchwał będących czynnościami prawnymi, wyraża pogląd o dopuszczalności podjęcia uchwały uchylającej już podjętą uchwałę, na przykład w toku postępowania w sprawie stwierdzenia nieważności lub uchylenia tej uchwały⁴⁰. Tego rodzaju zabiegi są stosowane w praktyce funkcjonowania spółek. Częściowo za dopuszczalnością reasumpcji opowiadają się również sądy powszechne⁴¹ i sądy administracyjne na gruncie uchwał organów jednostek samorządu terytorialnego⁴².

W mojej ocenie o dopuszczalności reasumpcji uchwały można z przekonaniem mówić wyłącznie wówczas, gdy uchwała obarczona jest wadami, które mogłyby skutkować jej wyeliminowaniem z obrotu prawnego. Zachodzi jednak konieczność oceny okoliczności *ad casu*, żeby uchronić wspólników przed pokrzywdzeniem. Brak jest przekonujących argumentów wykluczających możliwość podjęcia przez wspólników na nowo uchwały, która jest oczywiście sprzeczna z ustawą; zwłaszcza za niewystarczające należy uznać przyjęcie, że do jej wyeliminowania z obrotu może dojść wyłącznie na skutek uzyskania prawomocnego wyroku sądu. Wydaje się przy tym, że takiemu stwierdzeniu nie stoi na przeszkodzie treść art. 254 § 1 i 2 k.s.h.⁴³, w szczególności wówczas,

⁴⁰ Tak np. M. Rodzyńkiewicz, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 89.

⁴¹ Sąd Okręgowy w Warszawie w wyroku z 19.11.2015 r. (XX GC 1174/14), LEX nr 2088611; odmiennie Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z 24.09.2020 r. (I ACa 13/20), LEX nr 3219804, który to wyrok zapadł na gruncie prawa spółdzielczego, jednak Sąd stwierdził szerzej, że reasumpcja uchwał jest nieznaną nie tylko prawu spółdzielczemu, lecz również „innym procedurom uchwałodawczym”.

⁴² Tak na przykład wyrok NSA – Ośrodek Zamiejscowy w Poznaniu z 14.01.2003 r. (II SA/Po 1101/01), Legalis nr 2250506, gdzie uznano, że „oczywiste jest, że skutki prawne aktu głosowania są (...) wiążące i nie mogą być dowolnie znoszone w całkowicie swobodny sposób poprzez reasumpcję głosowania, aż do osiągnięcia pożądanego z różnych względów rezultatu. Stąd jakkolwiek reasumpcja głosowania może być dopuszczalna tylko wyjątkowo i wyłącznie w razie stwierdzenia w jego toku oczywistych uchybień i omyłek”. Odmiennie WSA w Warszawie w wyroku z 8.04.2015 r. (III SA/Wa 2997/14), Legalis nr 1382227, który ze względów systemowych wykluczył możliwość ponownego przeprowadzenia głosowania nad sprawą już rozstrzygniętą w uchwale, z jednoczesnym unieważnieniem jej poprzedniej wersji. W ocenie tego sądu unicestwienie skutków głosowania w danej materii nie jest możliwe z pominięciem czynności zmierzających do wyeliminowania z obrotu prawnego ze skutkiem wstecznym uchwały już podjętej. Można jedynie mówić o uchyleniu uchwały już podjętej ze skutkiem na przyszłość (a więc *ex nunc*), nie zaś o wyeliminowaniu uchwały ze skutkiem wstecznym (reasumpcja).

⁴³ Prawomocny wyrok uchylający uchwałę wiąże także w stosunkach między spółką a wszystkimi wspólnikami oraz w stosunkach między spółką a członkami organów spółki, bez względu na to, czy dany wspólnik lub członek organu spółki był w sprawie powodem, a więc jest „przypadkiem przewidzianym w ustawie”, o którym mowa w art. 365 § 1. W przypadkach, gdy ważność czynności dokonanej przez spółkę jest zależna od uchwały zgromadzenia wspólników,

gdy „nowa” uchwała byłaby podjęta przez ten sam skład osobowy, który podejmował uchwałę nieważną. Ponadto ocena, czy w konkretnych okolicznościach uchylene wcześniejszej uchwały było dopuszczalne, może podlegać ocenie na zasadach ogólnych, tj. poprzez zaskarżenie uchwały w trybie określonym przepisami Kodeksu spółek handlowych⁴⁴.

WNIOSKI

Reasumując powyższe wywody, nie powinno się *a limine* wykluczyć możliwości uchylene przez wspólników nieważnej uchwały w przedmiocie zatwierdzenia sprawozdania finansowego, następnie poddania badaniu sprawozdania finansowego i w dalszej kolejności podjęcia na nowo uchwały w tym przedmiocie. Wydaje się również zasadne zgłoszenie postulatu *de lege ferenda* w kwestii wyraźnego dopuszczenia przez ustawodawcę możliwości eliminacji przez dysponenta podejmowanych uchwał (zgromadzenia wspólników) uchwał, które są oczywiście wadliwe, bez konieczności odwoływania się do instytucji sądowej kontroli prawidłowości uchwał.

Wobec wyraźnego wskazania przez ustawodawcę, że uchwała o podziale zysku lub pokryciu straty podjęta z naruszeniem przepisów ustawy o rachunkowości jest bezwzględnie nieważna, w mojej ocenie możliwe jest podjęcie nowej uchwały, bez konieczności odwoływania się do sądowej procedury prowadzącej do stwierdzenia nieważności uchwały, przy czym możliwe jest podjęcie przedmiotowej uchwały nawet po upływie 6-miesięcznego terminu na podjęcie uchwały wchodzącej w zakres kompetencji zwyczajnego walnego zgromadzenia wspólników⁴⁵.

ABSTRACT

adv. dr Małgorzata Dziadzio

The author is an advocate (Krakow Bar Association) and a Doctor of Legal Sciences.

Resolutions of the general meeting of a limited liability company adopted in violation of the requirement to have financial statements audited by a chartered accountant in the context of repeated voting on resolutions

uchylene takiej uchwały nie ma skutku wobec osób trzecich działających w dobrej wierze.

⁴⁴ Por. wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 19.11.2015 r. (XX GC 1174/14), Legalis nr 2127655.

⁴⁵ Na marginesie rozważań można też stwierdzić, że w aktualnym stanie brak jest rozwiązań technicznych pozwalających na ponowne złożenie lub swoistą „wymianę” w Krajowym Rejestrze Sądowym, obsługiwany przez Portal Rejestrów Sądowych (PRS), dokumentów dotyczących sprawozdania finansowego.

The purpose of this article is an analysis of the actions that can be undertaken by a limited liability company whose financial statements are subject to mandatory audit by a chartered accountant as required by Article 64 of the Accounting Act of 29 September 1994, in a situation where no audit of the financial statements has taken place prior to the annual general meeting, but the shareholders nevertheless voted to approve the financial statements (pursuant to Article 231(2)(1) of the Code of Commercial Partnerships and Companies) and to distribute the profit or cover the loss, or otherwise allocate the profit earned (Article 231(2)(1) of the Code). This seems to be relevant, as it is possible to interpret the norm of the last sentence of Article 53(3) of the Accounting Act in such a way that the sanction for breach of the obligation to have the financial statements audited by a chartered accountant is the nullity, by operation of law, of the resolution on profit distribution. Thus, Article 53(3) of the Accounting Act, by stating that 'a distribution or coverage of the net financial profit or loss made without meeting this condition is null and void by operation of law', may introduce a sanction of resolution invalidity ex lege, which is unique in the context of company law, unlike in the case of other defective resolutions of the general meeting, such as resolution approving the financial statements, which may be eliminated pursuant to Article 252(1) of the Code of Commercial Partnerships and Companies. These different sanctions justify the question about the possibility of 'curing' such defective resolutions of the general meeting adopted in violation of the Accounting Act.

Keywords: *financial statements, defective resolutions, resolution resumption, vote resumption, certified auditor*

adw. dr Małgorzata Dziadzio

Autorka jest adwokatem (Izba Adwokacka w Krakowie), a także doktorem nauk prawnych.

BIBLIOGRAFIA ZAŁĄCZNIKOWA

Allerhand Maurycy, *Kodeks Handlowy. Komentarz. Księga Pierwsza*, Lwów 1935, przedruk 1991

Allerhand Maurycy, *Kodeks Handlowy z Komentarzem. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Bielsko-Biała 1993

Bieniak Jacek, Bieniak Michał, Nita-Jagielski Grzegorz, Oplustil Krzysztof, Pabis Robert, Rachwał Anna, Spyra Marcin, Suliński Grzegorz, Tofel Marcin, Zawłocki Robert, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2017

Bojko Karolina, Kunke Martyna, Markiewicz Michał, Rutkowski Tomasz, Szymkowiak Rafał, Tomczak Marcin, *Spółka z o.o. w pytaniach i odpowiedziach*, Poznań 2022

- Glinka Justyna**, *Kilka uwag na tle tak zwanej reasumpcji uchwał organów właścicielskich w spółkach kapitałowych*, „Rynek–Społeczeństwo–Kultura”, Numer Specjalny/2016
- Grzybowski Stefan**, *O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974/3
- Gutowski Maciej**, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2017
- Jara Zbigniew**, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2017
- Kamińska Aleksandra**, *Dopuszczalność reasumpcji głosowania oraz reasumpcji uchwały walnego zgromadzenia spółki akcyjnej*, „Monitor Prawniczy” 2012/22
- Kidyba Andrzej**, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz do art. 301–633*, Warszawa 2019
- Kidyba Andrzej**, *Kodeks spółek handlowych, t. 1, Komentarz do art. 1–300*, Warszawa 2019
- Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. Z. Jara, Legalis 2022
- Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. S. Sołtysiński, Warszawa 2006, t. 1
- Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. J.A. Strzępka, Warszawa 2012
- Kodeks spółek handlowych. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz. Art. 227–300*, red. A. Opalski, Warszawa 2018
- Kozieł Grzegorz**, *Prosta spółka akcyjna. Komentarz do art. 300¹–300¹³⁴ k.s.h.*, Legalis 2020
- Kwaśnicki Radosław L., Lewińska Anna**, *Bez wyroku nie ma nieważności (bezprawnej uchwały spółki)*, „Monitor Prawniczy” 2014/7
- Litwińska-Werner Marta**, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2007
- Nowacki Artur**, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, t. 1, Komentarz do art. 151–226 k.s.h.*, Warszawa 2018
- Nowacki Artur**, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz*, Legalis, t. 2
- Nowacki Artur**, *Wysokość podwyższenia kapitału zakładowego ze środków spółki*, „Prawo Spółek” 2009/10
- Ochmann Paweł**, *Uchwały nieistniejące wobec sankcji nieważności wadliwych uchwał zgromadzeń spółek kapitałowych*, Warszawa 2018
- Osajda Konrad**, *Trzyście uwag krytycznych do uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 18.09.2013 r. (III CZP 13/13)*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2014/10

- Osajda Konrad**, *Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym. Komentarz*, Warszawa 2023, Legalis
- Rodzyńkiewicz Mateusz**, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2018
- System Prawa Handlowego*, t. 2a, *Prawo spółek handlowych*, red. A. Szumański, Warszawa 2019
- System Prawa Prywatnego*, t. 17a, *Prawo spółek kapitałowych*, red. S. Sołtyśński, Warszawa 2015
- System Prawa Prywatnego*, t. 17b, *Prawo spółek kapitałowych*, red. S. Sołtyśński, Warszawa 2016
- Szczurowski Tomasz**, *Wadliwość czynności prawnych spółek kapitałowych na tle sankcji kodeksu cywilnego*, Warszawa 2012
- Szpunar Adam**, *O konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, „Państwo i Prawo” 1986/5
- Szumański Andrzej**, *Specyfika nieważności czynności prawnej w prawie spółek handlowych* (w:) *Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Bogusławowi Gawlikowi*, red. J. Pisuliński, P. Tereszkiwicz, F. Zoll, Warszawa 2012
- Szyszko Robert**, *Zaliczka dywidendowa w spółce z o.o. – cz. I. Wypłata zaliczki a sprawozdawczość finansowa za poprzedni rok obrotowy*, „Monitor Prawniczy” 2019/15
- Trzaskowski Roman**, *Skutki sprzeczności umów obligacyjnych z prawem*, Warszawa 2013
- Uliasz Roman**, *Nieważność uchwały zgromadzenia spółki kapitałowej*, Warszawa 2018
- Weiss Ireneusz, Szumański Andrzej**, *Prawo spółek*, Warszawa 2019
- Wolter Aleksander, Ignatowicz Jerzy, Stefaniuk Krzysztof**, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020